

Зеленият символ на Варна

Атанас Ковачев, Младен Танов

Индустиалната революция променя силно лицето на Европа и нейните градски жители. В средата на XIX в. бързо увеличаващата се градска буржоазия, търсеща нови форми на отдих и развлечения, провокира развитието на туристическия отрасъл. Това, от своя страна, стимулира крайбрежните градове в Европа да отреждат повече градски територии за рекреация, плажуване, спорт, атракции, събития на открито и обслужване на туристите. Поставя се началото на градските крайбрежни паркове, градини и плажове.

Като едни от първите крайбрежни обществени паркове в Европа, създадени през втората половина на XIX и началото на XX в., можем да посочим: парка Летна в Прага (1850), парка на остров Маргит в Будапеща (1850 – 1900), крайбрежния парк в Бриджпорт, САЩ (1860 – 1890), Ветцайн парк във Виена (1930), парк Херастрау в Букуреш (1930), „огърлицата“ от паркове по крайбрежието на Сена в Париж и много

Варненската морска градина е един от най-старите градски паркове в България. Създаването ѝ започва през 1862 г., за разлика от повечето обществени градини у нас, които се изграждат едва след Освобождението. С указ на турския валия зеленчуковите бахчи (южно от главния вход) се превръщат в градина за отмора.

други. През същата епоха се ражда и Варненската морска градина и с това градът изпреварва с век много от балканските и повечето южноевропейски градове като Солун, Истанбул, Атина, Марсилия, Барселона и Билбао,

които създават приморските си паркове едва между 1990 и 2000 г.

Съществуването на Морската градина се дължи най-вече на големия радетел за европеизиране на града Михаил Колони, един от първите му кметове в периода 1881 – 1885 г. и 1890 – 1893 г. Колони е визионер, който преобръща общественото мнение и превръща Варна от изостанал ориенталски и по своята същност средновековен град във водещ европейски курортен град. Като отговорен политик той не влиза в ролята на популист конформист и не приляга на общоприетото мнение, а неуморно убеждава варненци в нуждата от трансформиране на селището в модерен град и изграждане на градска общност, в която общественият интерес е водещ спрямо

*Парковата зона на Националната астрономическа обсерватория и планетариум
Снимка: Ивелин Коцев*

частния. Основна цел на кметуването му са благоустрояването с изграждане на инженерна и транспортна инфраструктура, включително широки улици и открити обществени пространства, важна част от които е Морската градина. Повлиян от впечатленията си от градове, в които е живял – Париж, Марсилия и Букурещ, Колони успява да наложи радикалната за времето идея, че крайбрежието е много по-полезно на града с ролята си на общоградски парк и плаж, отколкото като земеделска земя, гробища, сметище и скотобойна. Варненци твърде резервирано приемат тази идея. Необходимостта от баланс между обществените и частните интереси е неразбираема за тях и най-вече за търговската гилдия, представляваща пъстра етническа

палитра от гърци, турци, българи, гагаузи, арменци и евреи. Дългото средновековие под османско владичество „затваря“ градския живот зад дувара на жилищния двор и утвърждава схващането, че всичко извън него е „чуждо“.

Силна съпротива Колони среща и сред огромното турско население, тъй като проектът на Крайморския парк предвижда преместване на старите турски гробища. Общинският съвет на града приема идеята за парка с голяма доза скептицизъм като нещо не толкова нужно и належащо, отпускатйки незначително финансиране, с което започва изграждането на парка.

Разширяването му продължава с любителски ентузиазъм до 1895 г., когато чешкият паркостроител Антон Новак встъпва в

Старият морски фар на Варна като парков архитектурен елемент. Снимка Мария Коцева, изт.: <http://www.panorama.com>

длъжност „управител на Варненските общински градини“. По това време започва и същинското паркоустрояване на около 26 дка с изграждане на представителни площи и декоративни водни ефекти в пространството около днешния главен вход и Морското казино и засаждане на декоративна растителност. През 1899 г. Новак завършва цялостния проект за градината с оранжерии, разсадници и зони в „английски стил“, обхващащ териториите до старите гробища (днес Пантеона).

В първите години след това се осъществява свързване на южната градина с тази при главния вход (общо 90 дка), изграждане на Алея на Възрожденците и Аквариума – една от първите сгради в градината, съз-

дадена по лично настояване на цар Фердинанд.

Обявяването на града за морски курорт през 1921 г. стимулира паркоустройствените дейности, като за кратко време се изграждат паметници, фонтани, парково осветление, летен театър, ресторанти, морски бани и спортни игрища. Засаждат се първите фиданки в градината – бряст (*Ulmus* sp.) и ясен (*Fraxinus* sp.), които са с произход от лонгозните гори на р. Камчия. От различни части на страната са доставени джвел (*Ilex aquifolium*), липа (*Tilia*), конски кестен (*Aesculus hippocastanum*), рожков (*Cercis siliquastrum*), тополи (*Populus* sp.) и копривка (*Celtis australis*), както и фиданки на борове (*Pinus* sp.), ела (*Abies alba*), смърч (*Picea abies*). През 30-те години от Европа са внесени екзотични дървета като кедър (*Cedrus* sp.), кипарис (*Cupressus* sp.), гигантска секвоя (*Sequoiadendron giganteum*), пауловния (*Paulownia tomentosa*), лиственица (*Larix europaea*), либо-цедрус (*Libocedrus decurrens*), юки и столетници, а също така палми и банани, отглеждани в саксии. Създа-

ват се декоративни разсадници в м. Шоколя и Чайка.

Освен с богатството на редки и екзотични растителни видове, паркът е уникален и с размерите си – със своята площ от 431 дка в навечерието на Втората световна война той заема около 5,5 % от територията на целия град. Това е много повече, отколкото реално функциониращите като паркова територия днес площи, които са близо 2 % от територията на града. Делът на тогавашния парк надвишава дори дела на цялата отредена по новия ОУП зелена територия (от пристанищния вълнолом до резиденция „Евскинозграб“), която съставлява близо 3 % от усвоената градска територия.

В годините преди Втората световна война градината официално се „разширява“ с решение на Общината на територията на старото гробище на север и до днешния Военноморски музей на юг. Главният ѝ вход, до който са популярните летни ресторанти „Грозд“ и „Котва“, се оформя във вида на днешната дълговидна колонада по проект на главния архитект на града Георги Попов. За опазване на зеленината било решено желязната ограда около новите гробища (до днешната автогара) да бъде преместена и монтирана по периферията на парка от централния вход до края на бул. „Приморски“ (сегашния вход към Летния театър). Красивата орнаментирана конструкция е използвана до 1958 г.

За улесняване на достъпа през 1925 г. е разширена и улицата, спускаща се от пл. „Екзарх Йосиф“ (Шишковата градинка), наречена по-късно на Михаил Колони. Този факт потвърждава становището, че градината не е създавана самоцелно, а като жива част от градски организъм – приложен е съвременен градоустройствен подход на обвързване и взаимопротиване на „типично градските структури“ с парковите пространства!

Голямата мечта на Антон Новак е Морската градина да достигне до царската резиденция „Евксиноград“. Той успява да изгради главната алея на североизток чак до имота на д-р Станчов, като убеждава дипломата да позволи преминаването през двора му заради обществения интерес! При това алеята не е привилегия само за буржоата, а е общодостъпна. Мечтателят, създал 37 парка и градини във Варна, умира в нищета и без пенсия през 1945 г.

Спорно е кой от двамата бащи на градината – Новак или Колони, има по-голям принос за създаването ѝ. Но нелеката битка за модернизирането на града, която кметът Колони води чак до смъртта си през 1893 г., изглежда по-трудна и по-съдбовна за парка. Една негова фраза е останала като завет към варненци: *„Моят принцип е всякога за общото добро на града в здравословно отношение; че щели да последват частни загуби“*.

Атанас Ковачев е професор по Градоустройство и териториално устройство, доктор на архитектурните науки, чл.-кор. на БАН, чуждестранен член на Руската академия на архитектурата и строителните науки, почетен член на Украинската академия на архитектурата, почетен професор на Московския архитектурен институт.

Младен Танов е университетски преподавател и проектант в областта на архитектурата, ландшафтната архитектура и градоустройството. През 2015 г. защитава докторска дисертация на тема *„Регенерация на урбанизирани крайбрежни територии“*.

„Бойниците“ на Военноморския музей. Снимка: Тодор Андреев, изт.: <http://www.panoramio.com>

би, ни най-малко не ме е грижа, стига да се постъпва съгласно санитарно-медицинските правила“.

През 60-те години на XX в. последователно се изграждат алпинеум, нов летен театър, розариум, зоокът, природонаучен музей и астрономическа обсерватория с планетариум. Проектният обхват на парка достига 120 ха, като е потвърден от последващите издания и преработки на Общия градоустройствен план, включително и от плана от 1982 г., непроменен до 2012 г. В него е предвидено разширение с още 40 ха до историческия парков комплекс „Евксиноград“, превърнат в държавна резиденция. Реализацията на тези предвиждания частично се изпълнява до началото на 90-те години. Изграждат се парковите територии до „Пепиниерата“ (парков разсадник) и се завърш-

ва Станчовата алея. През 1984 г. е изграден Делфинариумът.

В обемно-пространствено отношение в реализациите през 80-те години на XX век е търсен баланс между откритите, полузатворени и затворени паркови пространства, за да се компенсира дисбалансът в историческата част до Пантеона, където съотношението е силно изразено в полза на затворените (т.е. тези под короните на дърветата). През този период българските паркостроители все по-уверено прилагат изразено пейзажните паркови решения с по-малко настлани площи и парадни пространства. Около Пантеона и в местността Салтанат са изградени красиви пейзажни паркови пространства с обширни поляни, силно наподобяващи най-модерния по това време български парк – столичния Южен парк.

Главният вход на градината днес. Снимка: Ивелин Коцев

Архитектурни елементи от главния вход на градината, отляво. Снимка: Атанас Ковачев

В парка са оформени 10 специализирани функционални зони и множество „зелени паузи“, които можем да обединим в единадесета зона за тих отдих и интензивно озеленяване. Ето как са разположени тези зони от югозапад на североизток:

1. Зона на плувните басейни без изявен второстепен вход към парка;

2. Музейно-познавателна зона и обекти на храненето с аквариум, военноморски музей, планетариум и лятна естрада с обособен главен вход към парка откъм Фестивалния и конгресен център;

3. Развлекателна и спортно-атракционна зона с летен театър, детски атракционен комплекс с езеро с лодки, тенискортове, алпинеум и водна площ за моторни лодки

с обособен второстепен вход на парка откъм Икономическия университет;

4. Втора музейно-познавателна зона около Природонаучния музей и ботаническа сбирка (нереализирана) със заведение за хранене (по-късно дискотека);

5. Тържествена представителна зона с Алея на Възрожденците, Пантеона, Алея на космонавтите с Розариум с обособен второстепен вход към парка от Спортна зала;

6. Зона на Зоокъта с голям детски атракцион и ресторант „Хоризонт“;

7. Зона на Делфинариума със сладкарница с обособен второстепен вход на парка;

8. Разсадникова и стопанска зона;

9. Плажна зона на историческите морски бани;

10. Плажна зона на новите плажове, създадени с изграждането на буните;

Няколко от гореописаните зони имат запомнящ се собствен характер и дизайн и заслужават да ги опишем малко по-подробно.

Сградният комплекс на Националната астрономическа обсерватория с планетариум „Николай Коперник“ се вписва много добре в заобикалящата го среда, като представлява ненапращив, но открояващ се акцент. Майсторски е постигнато изолиране на научния комплекс от шумния и натоварен главен вход, и в същото време е органично свързан с останалата част на Морската градина посредством малки, но очарователни поляни с периферия от огромни стари дървета. Само кулата във формата на странен морски фар се издига и „говори“ за функцията на сградата, мистично „сгушена“ сред короните на старите дървета. Липсата на изразена симетрия в обемно-пространствената композиция улеснява връзката „пейзажна паркова среда – сграда“. С всяка крачка въздействието на композицията се променя осезателно.

Кътът около кораба „Дръзки“ и Военно-морския музей има също своя специфика и мистицизъм. Сред впечатляващи дървесни силуети се мяркат стар морски фар, палуба с мачта на известния миноносец, перископ на подводница, зъбери на стилизирана крепостна стена...

Главният вход с колонадата с нетрадиционни ар деко колони има силно екзотичен романтично-еклектичен характер. В силуета на колоните може да се долови ориенталски или египетски „попъх“. Централната двойка колони фланкира погледа към морето в запомнящ се кадър, в оста на който в годините са се редували цветен партер, обемна цветна растителна композиция с палми, както и паметникът на Сталин... Днес в това пространство е слънчевият часовник, някак странно „избягал“ от оста на симетрия и още по-странно „потънал“ под нивото на площада. Пейки, клоцове, кашпи и кошчета с органични форми допълват

това нетипично за нашите географски ширини дизайнерско решение.

Летният театър и голямото пейзажно езеро с логките с разнообразно оформени живописни брегове са едни от най-привлекателните зони. Силно засенченото от високи дървета парково пространство сякаш не е на брега на морето, а е част от приказна гора с езеро и остров с романтична ротонда. Такова е и пространството около сцената на летния театър, оформена като обрасла с растителност аркада. С годините детският кът с атракционите все по-интензивно навлиза в това романтично пространство и така отнема спокойствието и меланхолията на мястото.

Алпинеумът с рекичката и моста на желанията е изграден в духа на класическите скални кътове, но без скулптурна украса. Умело е използван силно пресеченият терен в съчетание с естествено водно течение, което „прорязва“ парка. Кътът е декориран с интересни скални късове с пещерен характер и такива от района на „побитите камъни“. Създадена е серия от каскади, на които можеш да се насладиш от двата моста. Демонстрирано е изявено умение в пространствената организация, но и в работата с детайла. За съжаление, високата растителност е затворила изцяло пространството, а пълното засенчване е „изгонило“ характерната цветна растителност.

Поляната с Кривото дърво и сухата градина с побитите камъни. Една от най-обичаните и сякаш заредени с позитивна енергия поляни в морската градина е поляната до Кривото, или Маймунското дърво (*Cercis*, или рожков, със силно разклонени и полегнали стъбла). Това открито парково пространство има пейзажен характер и пулсира по протежение на крайбрежната (някога панорамна) алея, довеждаща до Природонаучния музей. Мястото с магична сила привлича последователи на различни духовни учения и практики, които на групи медитират, танцуват или правят гимнастически упражнения. Преходът между Алеята на Възрожденията и тази крайбрежна алея се

Изглед от езерото с лодките. Снимка: Атанас Ковачев

осъществява чрез сухата градина със скални късове от побити камъни, алое, столетници и юки. Така тази градина постепенно трансформира строгата геометрия в по-меки и свободни пейзажни форми.

Следва зоната около Пантеона, ситуиран на пресечната точка на две парадни оси – главната алея и променадата по посока на бреговия откос и морето. Около паметника-костница е оформен кръгъл

площад, по периферията на който са засадени изголистни дръвчета от гостуващи космонавти. Началото е сложено от Юрий Гагарин. Оста към Морето е решена като много широк цветен партер, завършващ с панорамна амфитеатрална овална площадка. Умело и майсторски статичната и представителна композиция с отдалечаването от Пантеона постепенно „се разтваря“ в заобикалящите обширни пей-

зажни поляни, една от които е „приютила“ розариума.

Видовият състав е много богат, като освен преобладаващите конпурки (*Celtis* sp.), ясени (*Fraxinus* sp.), чинари (*Platanus* sp.), липи (*Tilia* sp.), кестени (*Aesculus hippocastanum*), рожков (*Cercis siliquastrum*), акация (*Robinia pseudoacacia*) и бряст (*Ulmus* sp.), често срещани са и пауловниите (*Paulownia tomentosa*), каталните (*Catalpa* sp.), гинкото (*Ginkgo biloba*), албицията (*Albizia julibrissin*), китайският мехурник (*Koelreuteria paniculata*), софората (*Sophora japonica*), дългоизлестите борове (*Pinus* sp.), бялата, испанската и гръцката ела (*Abies alba*, *A. pinsapo*, *A. cephalonica*), смърчовите (*Picea* sp.), кедрите (*Cedrus* sp.) и кипарисите (*Cupressus* sp.). По-рядко са използвани екзотичните японска вишна

(*Prunus serulata 'Kanzan'*), хартиено дърво (*Broussonetia papyrifera*), зизифус (*Ziziphus jojoba*), мелия (*Melia azederach*), индийски люляк (*Lagerstroemia indica*), райски ябълки (*Diospirus* sp.), маклура (*Maclura aurantiaca*), либоцедрус (*Libocedrus decurrens*), гигантска секвоя (*Sequoiadendron giganteum*), листоветница (*Larix europaea*) и гр.

Голям е дялът на вечнозелените видове, като освен изброените иглолистни дървета често срещани са храстите лавровишна (*Prunus laurocerasus*), джел (*Ilex aquifolium*), японски чашкогрян (*Euonymus japonica*), японски лигуструм (*Ligustrum japonicum*), дървовиден чемшир (*Buxus sempervirens 'Arborescens'*), фотиния (*Photinia fraseri*) и тис (*Taxus baccata*). Динамика в декоративния ефект внасят красиво цъфтящите листопадни храсти – рози (*Rosa* sp.), див лимон

Пейзажната поляна на Кривото дърво. Снимка: Fameangel, изм.: <http://www.panoramio.com>

Пантеонът в дъното на Алеята на възрожденците. Снимка: Ивайло Василев, изт.: <http://ovarna.bg>

(*Poncirus trifoliata*), будлея (*Buddleia davidii*), японска лоницера (*Lonicera japonica*), дърво-видна ружа (*Hibiscus syriacus*), златен дъжж (*Laburnum vulgare*) и мн.др.

Наблюдава се загуба на изразителност на парковите пространства вследствие засаждане на нови дървета на поляните, самосевни дървета, застарели и девастирани храсти. Запазен е природният характер на част от деретата и скалния откос.

На границата на двете хилядолетия много от градовете, основни наши конкуренти на туристическия пазар, изграждат крайбрежна зелена инфраструктура с привлекателни места за отдих. Във Варна за съжаление през това време тече обратният процес – на унищожаване на съграденото с много усилия в продължение на стотина години зелено богатство.

В първото десетилетие след 1989 г. Морската градина, както почти всички зелени

площи в страната, е оставена без интензивна поддръжка, преустановяват се поливането и резитбите, зацветяването е сведено до минимум, осветлението е унищожено. Проявите на вандализъм, стартирани с унищожаване и обругаване на паметниците, се разрастват и в резултат голяма част от местата за сядане, парковото обзавеждане, чешми, фонтани и др. декоративни елементи са унищожени. Това води до силно деградирание на парковата среда.

С началото на реституционния процес настъпва големият колапс за Морската градина. Започва самоволно ограждане и изсичане на растителността на част от териториите в м. Салтанат. Стартирани са много реституционни процедури, като част от делата са спечелени в полза на наследниците след небрежно или целенасочено незаинтересовано поведение на представителите на общината, която не

защитава статута на реализирани зелени площи за широк обществен достъп и не предотвратява тяхното реституиране и унищожаване.

Силният корупционен натиск и нищожният държавен, общински и съдебен контрол довеждат до превръщането на половината от територията на Морската градина в подобие на „селищните образувания“ на Варна. Алеите са превърнати в улици без тротоари, обособени са нерегламентирани паркинзи, огради и т.н. Прекъснат е дори гръбнакът на алейната мрежа и заради „заграбване“ на малки участъци от 10 – 20 м главните алеи стават неизползваеми.

Видовият състав не е променян спрямо описания към 1989 г., но част от старите дървета са унищожени от природни стихии и незаконни сечи. Силно страдащи са по-

взискателните към климатичните и почвените условия видове и нетипичните за тази надморска височина като обикновения смърч, либоцедруса, криптомерията и др. Необходимо е увеличаване на растителното разнообразие в североизточните територии с видове, използвани в резиденцията, като: *Sterculia platanifolia*, *Cedrus deodara*, *Cedrus libani*, *Sequoiadendron giganteum*, *Quercus ilex*, *Pinus koulteri*, *Pinus maritima*, *Pinus pinea*, *Liquidambar styraciflua*, *Hovenia dulcis*, *Arbutus unedo*, *Magnolia grandiflora* и др. Повзискателните към почвените условия видове като *Criptomeria japonica*, *Liriodendron tulipifera*, *Libocedrus decurrens* трябва да се използват ограничено само след добра почвоподготовка, осигуряваща дълбока богата почва без наличие на варовик. Удачно е възстановяване на колекциите от палми и

Изглед към зоната около Пантеона и Салтанат. Снимка: Ивелин Коцев

Друг поглед към зоната около Пантеона и Салтанат. Снимка: Ивелин Коцев

Представителните и пейзажните пространства около Пантеона. Снимка: Ивелин Коцев

бананови дървета, което е свързано и с построяване на голяма оранжерия.

В преломен момент за парка, даващ надежда за неговото спасяване и развитие, се превръща приемането на нов Общ устройствен план на града през 2012 г. Бъдещето на парка зависи от изготвянето на Подобен устройствен план, който да препотвърди предвижданията на Общия устройствен план на Варна, но най-вече от желанието и решителността на общин-

ската власт да приложи всички механизми за реализиране на тези предвиждания съобразно нормативната база. Ситуацията силно напомня следосвобожденска България с едно незряло гражданско общество, нуждаещо се от силен визионер, готов да ограничи в определена степен частни интереси в името на обществените и в преследване на дългосрочните положителни ефекти върху цялостното функциониране на града. ■